

ПАВЕЛ МІСЬКО

Павел Місько нарадзіўся 14 сакавіка 1931 года ў вёсцы Старцавічы (цяпер Знамя) Слуцкага раёна Мінскай вобласці. Празаік, паэт, публіцыст, перакладчык.

Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1955 годзе. Працаваў у газетах "Звязда", "Сельская газета", "ЛіМ", часопісе "Польмя", выдавецтве "Мастацкая літаратура".

Аўтар кніг апавяданняў і аповесцей "Калодзеж" (1967), "Калянае лісце" (1974), раманаў "Мора Герадота" (1976), "Градабой" (1980), "Хлопцы, чые вы будзеце..." (1990), кніг прозы для дзяцей "Падарожжа ў калгас" (1970), "Зямля ў нас такая" (1971), "Навасёлы..." (1972), "Прыгоды Бульбобаў" (1977), "Грот афаліны" (1985), "Эрпіды на планеце Зямля" (1987).

Сябра СП СССР з 1968 года.

Аповяданне "Адарка і пацукі" ўпершыню было апублікаванае ў часопісе "Крыніца" (2001, №7).

АДАРКА І ПАЦУКІ

Быліца

Жыла-была ў адной вёсцы баба Адарка. Зірнеш – баба як баба, вёска як вёска. Ці мала такіх на Беларусі? Што ні паселішча, то амаль адны старыя – у вокны глядзяць-выглядаюць, дзяцей з унукамі ў госці чакаюць. То добра яшчэ, калі ўдваіх старыя засталіся, ёсць з кім словам перакінуцца. А калі адна, як Адарка? Дзядуня яе ўжо колькі гадоў, як спіць. Пайшоў у лепшы свет і нават ручкаю не памахаў. Як хавалі старога, плакала-галасіла Адарка: «А з кім жа мне цяпер скубсціся-сварыцца, з кім мірыцца? А з кім жа мне будзе так соладка жыцца?»

Кукуе Адарка адна, агарод даглядае, паміраць не спяшаецца, яшчэ сякую-такую жыўнасць трымае, стараецца. І гэта здароўю ніяк не шкодзіць, а наадварот – мало дзіць. Але сама сабою яшчэ і такая жыўнасць развялася, што спасу-ратунку ад яе няма: пацукі! У хаце папрагрызалі падлогу і столь, нарабілі ў сенцах хадзю-выхадаў, у хляве навывкопвалі пячор... Шастаюць, гарцуюць, як коні, не толькі ўночы, але і ўдзень, пішчаць-грызуцца, на Адарку ні кропелькі не зважаюць, нібы яны тут гаспадары, а яна – часовы госць. І нічога не ўхаваць ад іх, усюды ўсё знойдуць, зжаруць ці папсуюць, глуму наробяць. Спрабавала катой заводзіць – усе паўцякалі, пасыходзілі з хаты. Катый паўцякалі-пасыходзілі, а не пацукі!

«Ах, так? – узлавалася Адарка. – А ўсё ж на маё выйдзе!» І купіла ў мястэчку, кірмаш вялікі якраз сабраўся, пастку-клетку. З дроту сплеченую, дно і дзверцы – з дошкі. Дзверцы на моцнай спружыне – так ляскаюць-страляюць, што Адарка кожны раз хрысціцца, і плюе з перапалоху: «Тфу-тфу-тфу! А хай ты спрахні...»

У першы ж вечар і паставіла пастку, накалоўшы на кручочак хлебную скарынку. Сабралася спаць ужо, «Ойча наш» шаптала – «Хлеб наш насушаны даш нам на дне ...» – як пастка бабахнула. Адарка з перапуду не скончыўшы малітву шапярнула хуценька «Амін!» і на хаду хрысцячыся патупала ў кухню. Зірнула за печ – ёсць!

Тахкаціць сэрца, але насмелілася, падняла пастку, панесла і паставіла на краечак стала.

-- Папаўся, нячыстая сіла?! У-у, страшылішча! Чакай жа, я табе зараз... устрою... судны дзень!

Ступіла ў сенцы. Справа за дзвярыма паліца з усялякімі жалязякамі. Намацала швайку... Даўно ёю свіней не калолі, заржавела лежачы.

-- Ну во... Зараз я табе... - падступіла да стала, да клеткі, каб разлічыцца з пацуком і зноў пастку «настрапаліць», мо за ноч яшчэ што ўловіцца.

Пацук стаяў у клетцы на задніх лапах – вялізны, як рослае кацяня, амаль спрэс чорны. Перабіраў пярэднімі лапкамі драціны, цапаў іх доўгімі жоўтымі зубамі, скіргатаў.

-- Трасцу прагрызеш... Трасцу вылезеш! Трас... Авой... Дык ты не пацук, а пацучка?! – Адарка лепш угледзелася ў жывот палонніка. Ну але! У два радочки малюсенькія, як усечаныя пшанічныя зярняткі, цыщаккі. І поўсць вакол гэтых сасочкаў ссусленая, рэдзенькая, як выскубленая. – То колькі ж у цябе малых?! Мо цэлая пшайма! Аво-олелечкі-і... Сядзяць недзе ў гняздечку, мамку чакаюць... А што ж мне з табою рабіць?

Пацучка ўжо сядзела слупком, паварушвала вусамі, нібы прынюхваючыся, распазнавала – а хто гэта стаіць са швайкаю ў руцэ, што за чалавек? Паглядвала праз драцяныя краты сумна-сумна, чорныя вочкі блішчалі. Раз-пораз то адною лапкаю, то дзвума адразу працірала вочкі-пацерачкі, нібы трапілі ў іх пякучыя парушынккі.

-- Плачаш?! Няўжо ты ўмееш плакаць? А я думала Бог толькі людзей ўзнагародзіў такім шчасцем...

А што пацучка магла адказаць? Толькі глядзела на Адарку горка-жаласліва і выцірала то нос, то вочы.

-- Нябось, галодная, як сабака?.. – уздыхнула баба. – І што загадаеш з табою рабіць? Дагрызай сваю скарынку, не бойся... - а сама адчыніла шафаўку, дастала пярлоўкі. – На во яшчэ... -- сыпнула жменьку круп, пазабаўляйся, патачы зубы. – І пасядзі... Раніца мудрэй за вечар... Блінцы ранічкаю буду пячы, то і табе мякенькага дам.

Так і зрабіла, як казалі. Выпусціла раніцаю пацучку, Дала пульхную аладку:

-- Бяжы і больш не пападайся!

Сядзіць Адарка, снедае і раптам чуе з-за печы працяглы прызыўны піск.

-- От жа ліха няма на вас, паморку! – пайшла паглядзець, хоць ведала, што пастку зноў не ставіла.

Тырчыць з нары, паварушвае вусікамі галава пацучкі. А ў зубах – жоўценькая манетка. Убачыла бабу, палажыла манетку і – шмыг – схавалася ў нару.

«Золата?! – здзівілася Адарка. – Што яна – уздурнела? І дзе ж яна ўзяла яго? – А потым і другая думка з`явілася: хоць перад смерцю пабачу, што гэта за яно такое...»

Абдзьмухала манетку, працерла фартухом – заззяла яна, зайграла. «Дальбог жа, падобна, што золата... І што з ёю цяпер рабіць? Куды падзець?» Ніякай радасці не чула, а толькі нейкую няёмкасць, сорам, нават нязручнасць. Быццам ускінула на сябе чужую, не па ёй апрапаху. “Трэба схваць золата, не трымаць напашэве, навідавоку. А прыхаваеш, то й не ўспомніш – дзе? Галава як рэшата стала... На храм аддам... Сцягаюся ў суботу ў цэркаў – і “на храм”.

Адразу палягчала на душы.

А на другую раніцу зноў пацучка высунулася, другую манетку палажыла. На трэцюю раніцу – трэцюю...

“Прасвятая Марыя, а гэтыя куды дзець? – зноў наваліліся думкі.

Але якраз ехаў сялом пагарэлец: твар вымурзаны, аглоблі абсмаленыя, калашыны ў штанах абгарэлі понізу, кашуля ў сажы, на плячы прапаліна, брыль пераломаны, а верху ў шапцы і палавіны няма, выгараў. “Людзечкі, усё полымем пайшло, ледзь самі з душою павыхопваліся...” – і прасіў-маліў, каб памаглі хто чым можа. І Адарка аддала яму другую залатоўку. Пагарэлец так дзякаваў ёй – усе рукі абцалаваў.

А Фінця, суседка, як убачыла тое золата, то ў яе не толькі бровы, а мо і вочы на лоб заскочылі. Толькі ад`ехалі калёсы з пагарэльцам-папрашайкам, як яна зашаптала-зашыпела, быццам ў роце ёй пякло:

-- Ты звар`яцела, Адарка! Гэта фальшывы пагарэлец! Гультай нейкі! Ашуканец, цыганская натура! Твар вымурзаў, аглоблі абсмаліў – авось які дурань і паверыць... Дагані, адбяры золата назад!

-- Не тарыхці, Фінця... На лбу ж у яго не напісана, ёсць совесь ці няма. Ашукаў – не памогацца яму, не пойдзе на карысць, -- адказала Адарка.

-- Яно мо і так... І дзед мой колісь казаў: на крадзеным не пасыцееш, бокам усё вылезе. Ашуканствам свет пройдзеш, а назад не вернешся... Суседухна, дарагая, а скуль яно ў цябе, гэтае золата? Мо ад дзядоў-прашчураў засталася? Гэта ж трэба было ўхаваць-выхаваць дасюль – і аддаць чорту лысаму!

-- Бядуеш, як за сваё... -- і слова за слова, сказала Адарка суседцы, як усё атрымалася. І пра купленую ў мястэчку пастку-клетку, і злоўленую пацучку. Як падкарміла і выпусціла, і як аддзячыла потым пацучка – тры манеткі вынесла.

-- І не хлусіш? – вочы у Фінці былі такія – ну як два ражны вострыя.

-- Каб я так жыла! – паклялася Адарка.

-- А мо там дзе, у зямлі, у нары цэлы клад прыхаваны?

-- І так можа быць.

-- Не-не-не! Не дуры галавы! Я ж не дзіця малое, каб слухаць казачкі.

-- Не верыш – не вер. Але магу і пабажыцца... - і вынесла Адарка, па прастаце душэўнай, трэцюю манетку, паказала суседцы.

А Фінці як мову заняло. І так і гэтак круціла манетку, нават зубамі спрабавала яе пракусіць.

-- Трэцюю пакіну, - сказала Адарка сцішана. -- На чорны дзень будзе, на пахаванне.

-- А чаму ты не раскапала нару? Можа дзе блізенька той клад ляжыць!

-- Ха! Каб хоць трохі ведаў, дзе капаць. Усе сенцы ў праточынах, увесь хлёў на норах... А куды вядуць? І во, во! Бачыш, што ў хаце робіцца? – паказала Адарка на запечча, на куток у столі з цёмнаю прагрызенаю дзіркаю. – Дый сілы ў мяне нават з камаровую дзюбку няма.

-- То я пабягу па рыдлёўку! Удзвюх лягчэй! Раскапаем! -- загарэлася Фінця, аж не ўстоіць.

-- Не смяшы людзей! – спыніла Адарка. – Мо цяпер усе пацукі такімі парабіліся? Лепш купі пастку, як я, і настаў-настрапалі... А мо ў цябе няма пацукоў, толькі ў мяне?

-- Але! Скажаш! Саміх скора пазагрызаюць... Пабягу паганю свайго целепня на базар.

Прайшло колькі дзён. Амаль усе сьляччане пакуплялі пасткі, панастаўлялі. І спачатку бегалі адны да адных: “Ну – што? Ну як? Колькі ўлавілі, колькі выпусцілі? Хоць адзін вярнуўся з золатам?”

Усіх павыпускалі... І хоць бы адзін вярнуўся з золатам! Хоць бы які крывенькі грош прынеслі!

Такім адказам і верылі і не верылі: хто ж гэта, дурны, пахваліцца, скажа праўду?

Насіла Адарка ў мястэчка літр малака прадаць. Даілася яшчэ козачка. Вярнулася з буханкаю хлеба і батонам. Зайшла ў свой двор...

“О, сілы нябесныя!.. А што тут робіцца?!” – ажно валасы на галаве варухнуліся.

Сенцы насцеж, хлёў насцеж... І там, і там пагром. Дзяды і бабы дзеці і ўнукі з рыдлёўкамі завіхаюцца, капаюць-стараюцца, разварочваюць пацучыныя хады-выхады, гнёзды. Нешта шукаюць, зямлю рукамі перамацваюць-перагрэбаюць...

Здагадалася Адарка.

-- А ліха ж вашай мацеры!.. Золата захацелася?! То хоць бы якія чорныя панчохі на мазгаўні панацягвалі! Тады б ужо чыста за разбойнікаў-рабаўнікоў сышлі б!

-- Маўчы, Адарка! – узялася рукі ў бокі Фінця, завадатарка, -- Ты ж сама бедавала, што ні сілы, ні часу няма абгледзецца з гэтымі пацукамі. -- То от я і склікала талаку ў помач!

-- Украдня?! Як злодзей?! Дзверы высадзіўшы?! – не магла супакоіцца Адарка.

-- Не бойся... псіх... Мы чулі... псіх, псіх... пра закон... -- дзед Архип, даўно немагушчы і вечна асіплы, улез у перапалку. Сіпеў-дыхаў часценка, як ад сябе толькі. – Нялюдства не будзе... псіх... Калі скарб хто знойдзе... псіх... псіх... -- дзед трымцеў, як лісток, трымаўся за рыдлёўку, каб не ўпасці. – Каб у казну занёс, псіх...псіх... А дзяржава табе... хі-хі... чвэртку назад... Падзелем на ўсіх... усіх...

Не схацела далей працаваць талака: нічога не знаходзілася.

-- У мяне яшчэ адна манетка ёсць, трэцяя, на чорны дзень схавала, -- сказала Адарка. – То мо ў вас ужо настаў чорны дзень? Я зараз вынесу, аддам. Дзяліце, як хочаце.

А талака разыйшлася моўчкі. Усе чамусці глядзелі сабе пад ногі, воч не падымалі. Мо баяліся, каб не спаткнуцца?

“Добра што з сянец у хату дзверы замкнула. А то б яшчэ і ў кухні ўсё перавярнулі дагары нагамі...” – суцешыла сябе Адарка.

А чуткі ўсё-такі пайшлі кругамі па ўсім наваколлі, па ўсім краі, нават да стольнага горада дакаціліся: пра дзіўных пацукоў і залаты скарб, што не даецца ў рукі. Дачуўся ад некага пра гэта і сыноч Адарчын. Прыкаціў на выхадныя з Менска. Адзін, без нявесткі, без унукаў. Адарка і яму расказала, як ўсё было, як пацучка тры манеткі за тры раніцы вынесла з нары, і куды дзеліся дзве з іх. Паказала яму трэцюю, што на чорны дзень пакінула. Расказала пра талакоўцаў-бесталкоўцаў.

Падкінуў сын у руцэ манетку, спрытна злавіў яе.

-- А чацвёртая дзе? А пятая? А...

-- Не было больш – ні чацвёртых, ні пятых, ні якіх там яшчэ! – пакрыўдзілася Адарка на сына горш, чым на Фінціных талакоўцаў: “Не паверыў! Родненькі сын не паверыў!”

-- А дзе ты стаўляла пастку?

Адарка паказала – дзе.

Сын доўга ўзіраўся за печ, нават запалкі паліў, усё ўзіраўся. Уздыхнуў:

-- Тут не адна нара-выхад, не адзін капец нагрэбены. Але не дабярэшся, печ замінае, - і паўтарыў у роздуме: - Печ замінае... Ясна... Мне – ясна! Матулечка-красатулечка... Прыпомні: ні ў кога з блізкіх суседзяў няма кувалды?

-- А што гэта такое? Молат?

-- Ну. У вёсцы вырасла, састарылася, а не ведаеш... Такі вялізны і цяжкі-цяжкі молат. У дзве рукі трэба браць. Ім ў кузні малатабоец б`е... Каваль малаточкам – цюк! Пакажа, па якім месцы біць. А малатабоец кувалдай, з-за вуха – бух! Каваль – цюк! Малатабоец – гах! Так і куюць.

-- У каго б гэта... Не, не прыпомню. Цяпер жа і кавалі перавяліся. Хіба мо дзе на палявым стане, машынным двары пытаць трэба. А на што ён табе?

-- Ды так... Проста пацікавіўся.

А тут якраз Адарчынай казе прыспічыла да казла ў гасці схадзіць. Ды так загарэлася, што бегала па крузе на аселіцы, ледзь калок, за які прыпята была, з зямлі не выварочвала. І так страхотліва мегегекала – нібы тая каза-дзераза з казкі, у якое было «палавіна боку луплена». Хоцькі не хоцькі, а трэба было шукаць «кавалера», бо не будзе казняці, не будзе і малака.

А на казлоў-то згалела ў іх вёсцы. І летась і залетась вадзіла сваю Моцю ў суседнюю сёску – тры кіламетры. А калі ўлічыць, што і па сваёй яшчэ трэба весці-валачы яе, то і усе чатыры. Казёл рабіў сваю справу за паўлітэрку. Праўда сам не піў – гаспадар яго выручаў.

Вось і вер пасля гэтага людзям, іх мудраслоўям: «толку, як з казла малака». Даіўся казёл! Яшчэ як даіўся! Не толькі нядошлая – самая добрая каза таго не дакажа.

Вывела Моцю за веску, на гравійку. На аўтобусным прыпынку было ўсяго тры з паловаю чалавекі. А тут і аўтобус сцішана падкатвае, і не вельмі запоўнены. Адарка з казою вобсас да кабіны шафёра:

-- Сынок! Падкінь да Ламацічаў! Я і за казу заплачу, не бойся!

-- Бабка, не магу з казою! От каб з кароваю – другое дзела! – скаліць зубы. – Або давайце прывяжам ззаду за аўтобус – хай бяжыць навывперадкі.

Яшчэ адно боўдзіла маладое высунула морду з аўтобуса: «Праз дзесяць мінут самалёт будзе ў тым кірунку! Варта пачакаць!» – і зарагатаў, аж закашляўся. Пасажыры падтрымалі яго.

«Хіхікаюць, хахакаюць, рэхчуць, як жабы ў сажалцы на дождж... -- уздыхае Адарка. – Маладыя, ім што... А сама ж бачыла, як у горадзе ў трамваі дзядзька з сабакам ехаў. Дак што – каза гнюснейшая за таго брахалу?»

...Вярнулася з «гасцей» яна толькі пад вечар. Зноў прыпяла казу на аселіцы: да цёмнага яшчэ нагрызецца, напасвіцца.

Адчыніла сенцы, цешачы сябе, што вось – скінула з плячэй адзін клопат, улагодзіла казу. Спадзявалася, што і сын дома не сядзеў склаўшы рукі, параўнаваў лепш у сенцах тое, што натварылі талакоўцы, утрамбаваў-прыпляскаў гліняныя глыбы. А некалі ж такі добры ток быў у сенцах – хоць снапы раскладвай, малаці!

Не, у сенцах усё было так, як і да яе пахода з казою.

Затое ў хаце...

Пераступіла парог -- і ледзь не асунулася.

Уся падлога ўзадрана, падгнілыя, а некаторыя і сточаныя шашалем на рэштата дошкі, уломкі дошак, стаяць паўз сцены ці валяюцца. З некаторых тырчаць страшныя, скарэжаныя кантовыя цвікі. На месцы толькі палавіна печы з комінам, а задняя частка, каторая ад сцяны, раструшчана, валяюцца груды-глыбы цэглы, ссохлыя, учарнелыя ад копаці гліняныя глыбы. І тая самая кувалда-грамідла, пра якую гаварылі, валяецца зверху.

Мову заняло, ледзь вымучыла, выціснула хрыпла – «Сыначка!..», працягнула да яго трымцячыя рукі.

Маці зайшла – не абы хто! А ён і вухам не павёў...

Сядзеў у майцы, вымурзаны, з бруднымі пацёкамі на твары і марудна, адным пальцам распісваўся на пыльным сталі. Адны і тыя ж рухі, адно і тое ж слова, а погляд утароплены ў нікуды. Перад носам у яго ляжыць пісталет, агрызак хлеба, гурок і стаіць пачатая бутэлька гарэлкі. Тая самая, што прыхавала, каб «узараць» на зіму агарод.

-- Сыначка... Ты не захварэў? Галоўка не баліць?

-- Збірайся, паедзем... - як прачнуўся. – Няма калі мне сюды лётаць. У мяне дзел па горла!

-- Дак ты не лётай... Такое бяды... А мне і тут добра. Я век тут звекавала, тут і памру. Папрашу людзей, печ пераробяць, падлогу.

-- Якое добра?! Там добра,дзе нас няма! За акіянам!

-- Ціха, супакойся... То ты за акіян сабраўся?! У Амерыку?!

-- У Мінск! Збі!..рай!..ся!.. – апошняе слова чаканіў па складах.

-- Не. – Старалася, як магла, каб гаварыць спакойна, не верадзіць лішне скулячку. – Во хіба як звязаш мне рукі і ногі, сілком павалачэш грузіць... Але ж і тады буду крычаць-веращачь на ўсё сяло: каб людзі чулі! Каб бачылі!

-- Бос мяне толькі на паўдня адпусціў. Я й так забавіўся тут... Я ў яго целахраніцелем!

-- Дак хіба ты ў таго босага адзін храніцель цела?

-- Не адзін. Але ў нас строга! Кароча гавара – збірайся і не рассусольвай! Хопіць табе тут душыцца! Хоць адпачнеш на старасць!

-- А як жа каза, куры? Агарод? Хата?!

-- Хай яны прападам прападуць! – «сыначка» бабахнуў з пісталета ўгору.

У Адаркі і вушы залажыла, і сэрца недзе правалілася. Пачалі млець ногі. Патоўхала, пабіла кулаком пад грудзі, і сэрца знайшлося. Але застукала няроўна, нібы спатыкалася, прапускала часам, губляла адзін стук. І ў галаве нібы хто цеста замясіў, вэрхал нейкі. Толькі адно на паверхні круціцца: а чаму на столі ніякага знаку, ніякай дзіркі не зрабілася? Куды дзюбнула куля?

Апусцілася на парог, загаласіла, як па нябожчыку... Усё-усё стала ў хаце нябожчыкам – куды ні зірні, што ні ўспомні... А што не ўмерла яшчэ, то канае ўвачавідкі, і толькі яна чуе балючы стогн-розгалас.

-- Ты будзеш збірацца? Ці толькі нервы мне трапаць?! – вызверыўся раптам на яе «сыначка», пагрозліва, нібы зважваючы яго, замахаў на яе пісталетам.

-- Я зараз, сыначка,.. вярнуў пашукаю... -- зноў ледзь вымучыла з сябе. Затое «сыначка» застагнаў-зароў, як паранены звер:

-- Ну-у, маць! Ты мяне даста-ала!...

Размашыстым жэстам падняў пісталет да свае галавы, наставіў у скронь: бах!!!

Адарка страціла прытомнасць.

І колькі часу была без памяці, не ведае. Як з'явіўся на трошкі нейкі пробліск, ўбачыла: сын ставіць на стол чарговы апарожнены паўшклянак. Хоп кавалак гурка – хрум, хрум! І дзелавіта пацёр далонь аб далонь, зашворыў па стале вачыма – чаго б яшчэ куснуць?

А на пшачэ – ну амаль жа ніякага знаку ад стрэлу!

Адарка яшчэ і на ногі добра не ўсцяглася, папаўзла ў сенцы – шукаць вярнуў.

Пакутліва прыпамінала: “А як гэта робіцца пятля?..”